

PhDr. Zdeněk Rieger: Dejte šanci šanci

(předneseno na 1. pracovní konferenci: Podpora rodiny a role občanské společnosti, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky, 7. 10. 1999)

Vážené dámy, vážení pánové, kolegyně a kolegové,

co myslíte - má dnešní rodina šanci na šanci, případně naději na naději, příležitost mít příležitost, vyhlídku vyhlídky či možnost možností? Působím v oblasti práce s rodinami mnoho a mnoho let. A stále se setkávám s tím, že ne každé rodině je dána šance k tomu, aby ve chvílích napětí, konfliktů či krizí měla dostatek příležitosti k objevování svých možností a potenci, oně perličky na dně, kterou má každý z nás. Že ne vždy má rodina naději poznat, z jakých důvodů si o jejím chování myslíme, že je nepřijatelné a jaké chování považujeme za přijatelné.

Představte si rodinu se dvěma dětmi. Taková normální rodinka, jak se říká. Táta řemeslník, laskavý, ale občas prchlivý člověk. Máma prodavačka, submisivní a spokojená. Syn Pepík ve škole průměrný, dcera Hanka ve školce bez nápadnějších znaků. Žili v malém městečku a měli tam svého pediatra, byl to spíše rodinný lékař - znal oba rodiče již jako malé děti. Věděl tedy, že táta byl v dětství "divoch" a že jeho rodiče zastávali názor "škoda rány, které padne vedle". A tak když jednou při běžné prohlídce objevil na Pepíkově zadku podlitiny - zavolal si jeho otce a vynadal mu a připomněl mu jeho vlastní dětství. Tím to považoval za vyřešené - věděl, že se Pepík a jeho táta mají rádi, potkával je na rybách...

Nu - a jednoho dne se tato rodina rozhodla jít za lepším výdělkem a odstěhovala se ze svého městečka do vzdáleného velkého města. Pepík šel do páté třídy, Hanka do předškolní třídy ve školce. Doma se toho moc nezměnilo: táta byl stále laskavý a občas prchlivý, chodil s Pepíkem na ryby, máma zajišťovala chod domácnosti. Hanka byla bez problémů. Pepík to měl ve škole horší: měl potíže s novou skupinou spolužáků. Snažil se jim přiblížit - a protože jej hodni nechtěli, přidal se k těm zlobivým. Dostával poznámky, paní učitelka byla - na rozdíl od učitelky v městečku - velmi náročná a přísná. A prchlivý táta se občas neudržel a pořádně Pepíkovi za poznámku nařezal, tak, jak to znal ze svého dětství. A tak se stalo, že Pepík dostal jeden takový výprask těsně před tím, než šel na běžnou lékařskou prohlídku. Měl na zadku pořádné podlitiny. A paní doktorka, když je uviděla, reagovala předpisově...

Tak: jaké možnosti řešení v tomto okamžiku zmíněná rodina má? Jsou minimálně tři. A záleží jen na nás - pracovnících sítě psycho-sociálních služeb - kterou z nich vybereme.

První alternativou je nechat záležitost bez pozornosti - až dosud na tuto rodinu nebyly žádné stížnosti a pokud se nic dalšího neobjeví, nemá smysl komplikovat jejím členům život. Druhou možností, která je vcelku běžná, je podat trestní oznámení na Policii a rozjet tak správně správný trysk dalších dějů. A třetí alternativa: pozvat si oba rodiče, probrat si s nimi celou událost a podle výsledků si pak buď s nimi domluvit systém podpůrné kontroly a spolupráce, jak je nabízí třeba občanské sdružení STŘEP, anebo jí navrhnout konzultace s odborníky, sociálními pracovníky či rodinnými terapeuty.

V našem příběhu předběhla pracovníky psycho-sociální sítě paní doktorka. Protože se Pepík podle ní choval divně, až to se divil, proč se tak zajímá o jeho jelita (tak svým podlitinám říkal), kontaktovala - kromě školy a OPD - Policii. Ta hned nechala detaily chlapčova zadečku vyfotografovat, aby byl dokumentován. Fotografie vypadala hrozně. Hůř, než skutečnost. Asi tak, jako v reklamách vypadají nabízené výrobky jinak, než ve skutečnosti.

Co způsobuje výběr tří výše uvedených alternativ řešení našeho příběhu? Především životní historie těch, kteří si z těchto alternativ vybírají - tedy každého pracovníka psycho-sociální sítě. To oni jsou vykonavatelé naznačených možností. Proto je důležité, zda a jak mají pracovníci psycho-sociální sítě zreflektovány motivy, které je přivedly do jejich nelehké profese. Motivů jsou zdrojem východisek pro pojetí profese - v našem případě to znamená, že ovlivňují rozhodnutí, zda chceme rodinám nabídnout především služby anebo především ochranu. Preferují-li pracovníci psycho-sociální sítě služby, lze z toho vysoudit, že věří, že rodina má šanci jejich služeb využít a nést zodpovědnost za to, jak je využije k ochraně svých funkcí. Převažuje-li u pracovníka psycho-sociální sítě potřeba rodinu chránit, znamená to, že věří, že je moudřejší a mocnější, než rodina, která bez jeho ochrany selhává či může selhat. *Otázka moci* je, jak víte, v profesi psycho-sociální významná.

Ale nyní znovu k našemu příběhu. Na OPD dostala hlášení o tom, že je Pepík fyzicky týrán, pracovnice, která měla neuvěřitelnou silnou potřebu pomáhat slabým a ubohým. Vyvala se proto ihned a bez ohlášení na šetření v rodině - matka našťástí byla doma, ale stejně neměla příležitost se vyjádřit, protože se jí pracovnice OPD na nic neptala - jen *argumentovala*. Například, že je manžel nejspíše agresivní psychopat, před nímž je třeba chránit slabé a nebohé dítě Pepíka. Když se manželka chtěla svého muže zastat, byla označena za spoluviníka týrání chlapce. Začala se bát. Zaskočený otec se sociální pracovníci vyhýbal - také měl strach. V rodině bylo napětí. Otec se zprvu zlobil na Pepíka, protože si myslel, že jej "udal" - a nechápal, proč, vždyť se nic hrozného nestalo! Byl zoufalý, vyděšený a bál se syna jen dotknout. Pepík takhle tátův neznal - a nerozuměl mu. Také máma se na Pepíka zlobila. A Hanka z toho byla nemocná... A protože se paní učitelka zmínila o Pepíkově případu před dětmi, začali se Pepíkovi posmívat i spolužáci. Chtěli, aby jim ukázal "prdelku". Pepík se začal prát a vyhýbat škole. A zmíněná pracovnice OPD - také vzhledem k týrání Pepíka - dala návrh na "předběžko" z důvodu ohrožení života a nepřiměřené výchovy chlapce. Soud návrh přijal a Pepík byl poslán do DDÚ. Do doby, než proběhne soud s otcem - pak se po 3 měsících uvidí...

Mluvíli jsme o motivacích nás - pracovníků psychosociálních služeb. Ale co stát: jak ten přispívá k tomu, aby děti a rodina mohly bez ohrožení a bezpečně využívat jeho psycho-sociálních služeb? Stačí vyžadovaná úroveň pracovníků sítě těchto služeb? Anebo se v té síti rodina, která potřebuje nějakou pomoc, chytí jako muška v pavučině, v níž se může například zadávat dávkami a nasycit přitom proklamovaný zájem státu? A to i přesto, že je deklarováno, že "zájem dítěte nelze nikdy podřadit zájmům jiným, jako jsou např. zájmy rodičů, rodiny, jiných osob, státu apod." ("Návrh zákona o sociálně právní ochraně dětí", s. 57). Ostatně: co dělá větší reklamu? Klopotná a nenápadná prevence anebo dramatická represe, umožňující ukázat svoji trestající moc?

Naš Pepík byl pozván k soudu, aby se vyjádřil k tomu, jak jej táta bije. Dostal se do neřešitelné situace: Pořád nechápe, co se vlastně stalo. Vždyť dostal nařezáno za poznámku - a to bylo u nich doma prostě normální! A teď se k tomu má vyjadřovat! Když řekne, že jej táta nebije - bude lhát a fotografie jeho zadku jej usvědčí. Když řekne, že jej bije - postaví se proti tátovi a už asi nikdy spolu nepůjdou na ryby. Také táta byl z toho zoufalý. Má Pepíka rád a už ví, že to nezpůsobil Pepík a že je část viny na něm. Na Pepíkovi mu záleží, proto jej tak přísně trestal. Zná to z vlastního dětství. Ale asi to dělá špatně... Je toho tolik, co neví, co dělat. Jedno však ví: i když se bojí soudu, nesmí Pepík lhát... Ale: co je v tomto příběhu lež?

Soud tím, že si Pepíka pozval, jednal z hlediska ochrany a právo dětí správně. Dítě má "zakotveno právo" vyjadřovat se ke svým záležitostem při jejich projednávání, i když toho - mimochodem - využívají někteří rodiče a kolegové bez ohledu na to, že dítě by mělo mít a také má právo být chráněno před břemeny takových vyjádření (zvláště o někom z blízkých). Ale to je již další téma... Také všichni ostatní aktéři našeho příběhu činí správně: paní doktorka správně ihned ohlásila svoje podezření, paní sociální pracovnice správně prošetřila situaci a paní učitelka správně oznámila na OPD, že Pepík nechodí do školy a Pepík byl tudíž správně umístěn v DDÚ, kde nakonec pobyl půl roku, chráněn před rodiči, rodinou i státem. To vše je správně v rámci

ochrany Pepíka před oněmi „jelity“, jak stále říká političkám na zadku. Proč tedy otázka, zda v tomto příběhu dostala šance šanci?

Jak se situace vyvinula? Pepík byl v DDÚ, otec měl před jednáním soudu a kvůli tomu potíže v práci. Dostal se do psychické krize. A před ním a před jeho rodinou se otevíraly různé alternativy pokračování příběhu. Přibližme si alespoň dvě:

První je *tragická*: Otec situaci nezvládne a ukončí život sebevraždou. Matka bude hospitalizovaná v psychiatrické léčebně. Pro sociální pracovníci se tím jen potvrdí její podezření - a umístí Pepu do dětského domova a Hanku buď tamtéž anebo k prarodičům.

Druhou je *šance*. Matka vycítí, že se s otcem děje něco moc nedobrého a přinutí jej navštívit krizové centrum - a otec si v něm probere svoje problémy s odborníky. Možná bude vyšetřen a (narozdí od tvrzení sociální pracovníce) na něm nebudou shledány žádné „agresivní psychopatické rysy“, ale poruchy osobnosti, vyplývající z jeho zkušeností v dětství. Krizové centrum se pak spojí s OPD a domluví si s ním spolupráci. Podá informaci soudu a požádá o to, aby Pepík nebyl vyslýchán před soudní stolicí - pracovníci centra si s ním pohovoří sám. S OPD se dohodnou, že doporučí, aby byl Pepík vrácen z DDÚ domů - s podmínkou, že celá rodina nastoupí na rodinnou terapii. Tak se také stane. V průběhu terapie si otec ujasní to, čemu nerozuměl, protože - ač mu všichni říkali, *co nesmí dělat - nikdy mu nikdo konkrétně nefekl, co a jak dělat má*. A tak se táta už konečně konkrétně dozví, jak reagovat na Pepíkovo zlobení. A že má právo jej přiměřeně potrestat - a co to znamená. A také si uvědomí význam pohlázení. I máma a Pepík a Hanka společně s ním prožijí toto poznávání. Rodiče budou vědět, že v případě potřeby mohou požádat svého odborníka o konzultaci. A OPD že není nepřítel.

Není tohle šance, kterou má mít celá rodina hned od počátku? A není tohle šance, kterou bychom měli mít také my - hledat společně s rodinami jejich šanci? Rozumět přitom sobě samým a nezneužívat moci, kterou nám dává naše profese? A k ochraně dítěte před jeho rodinou přistoupit až poté, co využijeme všech šancí, nadějí, příležitostí, vyhlídek a možností, jak ochránit rodinu před odebráním jejího dítěte?

(Vyšlo ve Sborníku konference, který vydal STŘEP, Senovážná 2, 110 00 Praha 1)

Zdeněk Rieger: Sen o rodině se starostí

Nejdříve prosím o trochu pozornosti ke slůvku „starost“. Víme, že mnoho rodin má tu a tam starost se svojí existencí. A že my - sociální pracovníci, psychoterapeuti a další odborníci, zabývající se rodinami, máme pak starost s rodinou, která nás žádá o spolupráci při řešení její starosti. Protože spolupracuji s rodinami, které mají starost, intenzivně již přes dvě desetiletí, mohu srovnávat, jak se starost s rodinami a v rodinách vyvíjí. A mohu říci, že navzdory tvrzení o prohlubující se krizi rodiny toto prohlubování krize nevidím. Proto nemluví o krizi, ale o starosti. Mění se obsah starostí, to ano, mění se i kontext a tudíž i potřeba přizpůsobit mo proces spolupráce s rodinou - ale neklesá zájem rodin o řešení. Jak se liší obsah témat, s nimiž rodina přichází? V tom, že je bohatší, i když má chtěné dítě, neuzavírá sňatek - nač, když rodina je v krizi? Proč o tom mluvíme? Protože chci poprosit hlasatele a zprostředkovatele oněch tvrzení o krizi rodiny, aby se nepídili po renesanci rodiny, ale po renesanci svých otázek, rodiny se týkajících. A aby už konečně místo pojmů „krize rodiny“ či „asociální“ anebo dokonce „závadová rodina“ začali hovořit o rodině se starostí či s problémem.

Ale vraťme se ještě k tématu měnícího se kontextu, který přinesl dar možnosti svobodně vyjadřovat svoje postoje. Tady nacházím jeden významný problém: Mediálně zvýrazněné deklarace nejsou vždy vyvážené důvěryhodností, ohleduplností a otevřeností k ostatním postojům. Díky tomu pak mediálně zvýrazněné tvrzení získává punc dogmatu. To může ovlivnit transakční prostředí rodiny. Mohl bych vyprávět příběh rodiny, citlivě na souhlas, kterou tvrzení o krizi rodiny vedlo k až nutkavému sebeutvrzování: tato rodina nežila svůj všední život, ale žila obranou vůči opakovaným hrozbám o krizi rodiny. A jiný příběh: jedna dvojice, i když má chtěné dítě, neuzavírá sňatek - nač, když rodina je v krizi? Proč o tom mluvíme? Protože chci poprosit hlasatele a zprostředkovatele oněch tvrzení o krizi rodiny, aby se nepídili po renesanci rodiny, ale po renesanci svých otázek, rodiny se týkajících. A aby už konečně místo pojmů „krize rodiny“ či „asociální“ anebo dokonce „závadová rodina“ začali hovořit o rodině se starostí či s problémem.

A to je vlastně první sen, který mám: sen o tom, že společnost se soustředí na podporu rodiny - a ochraně rodiny že se bude věnovat až na posledním místě.

Můj sen o podpoře rodiny, či, chcete-li, o prevenci vzniku starostí v rodinách, má tři úrovně: podporu společenskou společně s podporou mediální, podporu preventivní a podporu terapeutickou.

Podpora společenská, mediální, je soustředěná na laskavou prezentaci smyslu rodiny. Sním si například, že televizní a rozhlasová zpráva o tom, že v každé 6. rodině dochází k násilí, není okofeněna velmi nepřiměřenou filmovou vsuvkou, jak to bylo v ČT, ale že, je okamžitě vyvážena úvahou přizvaného odborníka o transakčním prostředí rodiny a o tom, jak všichni jeho aktéři mohou - a nemusí - spoluutvářet riziko násilí. V mém snu se odborník ptá na metodologii zmíněného průzkumu a upřímně a ohleduplně klade otázku, jak dalece je věrohodný... Já pak díky takto zprostředkované zprávě mám o čem přemýšlet...

Ale sen pokračuje

a je o prevenci rodinných starostí prostřednictvím přiměřeného vzdělávání. To, jak víme, má školskou a mimoškolskou sféru. V té školské v mém snu probíhají preventivně-výchovné akce pro školky, základní školy, střední školy, učiliště a vysoké školy. Je zjevné, že děti, školáky a studenty téma mezilidských vztahů zajímá... O všech takových akcích již bylo publikováno a jeden institut dokonce pořádá kurzy pro jeho realizátory.

V mém snu realizují výchovu k přiměřeným mezilidským vztahům a k partnerství a k rodičovství pedagogové a lektori, kteří mají specializovaný výcvik - jsou to tedy učitelé, kteří si tímto tématem neuspokojují svoje vlastní nereflektované potřeby...

Ve snu o mimoškolské formě vzdělávání, již se ošklivě říká „volnočasová aktivita“, jsou pro děti a dospívající určeny klubové akce a krátké vstupy v rámci vybraných akcí - například při tanečních anebo na diskotékách a podobně. Víme, že to zní naivně, to co tady říkám - ale umím si představit, že děti a dospívající takové krátké a na interakci zaměřené vstupy přijmou. Zažil jsem to. Záleží na organizátorech a na nás - na autoritě v našem úsměvu...

Ve snu pak vidím specifické Instituty rodiny a rodičovství, určené pro dospělé. Mají tři oddělení: výzkum na podporu rodiny, katedru pro dobrovolné zájemce o téma rodičovství a katedru pro dobrovolné účastníky, tj. pro rodiče, kteří formou povinných docházek řeší přestupek vůči svým dětem a své rodině. V mimoškolské oblasti vidím také kluby pro děti a rodiče, jako je například KRAS, Klub rodičovských radostí a starostí, který je v poradně pro rodinu při MCSSP Praha.

A nyní sen o tom, jak řešit v rodině starost, která přeroste míru únosnosti a může proto vést až k poruchám, ohrožujícím existenci rodiny. Rozlišuji tři úrovně těchto starostí: 1. starosti, související s vývojovou fází a etapou rodiny, 2. akutní problémy, související s ohrožujícími anebo až katastrofickými událostmi a 3. specifické okruhy problémů.

Tomu prvnímu okruhu v mém snu slouží již zavedené Poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy a Pedagogicko-psychologické poradny. Poradny, na jejichž síť můžeme být hrdí, jsou, jak známo, mimořádně efektivním pracovištěm, neboť například „kvalifikovaný odhad předpokládá, že 1 koruna, vložená do Poradny pro rodinu může přinést úsporu až 10 korun v jiných oblastech užití veřejných prostředků“, přičemž náklady na provoz poradny nepřevyšují 10 korun na jednoho obyvatele

regionu ročně (Šmolka, 1998, 2001). V mém snu jsou samozřejmě součástí také rodinní lékaři. A dostatek terapeutů, orientovaných na práci s celou rodinou, protože při řešení některých vývojových starostí či problémů rodin je žádoucí účast všech členů rodiny.

Ve snu o podpoře rodin s akutním problémem, souvisejícím s ohrožujícími anebo až katastrofickými událostmi v rodině, slouží společně se zmíněnými Poradnami, rodinnými lékaři a samozřejmě s psychiatricko-psychologickými pracovišti, krizová centra, některá azylová zařízení a jiné nestátní a podobné organizace. Tato zařízení si zaslouží velkou úctu. Pokud ovšem nejsou příliš orientována na obsah symptomu - to pak hrozí opomenutí kontextu, v němž a jímž k symptomu došlo, což může neblaze ovlivnit proces řešení. V mém snu zde působí rodinní terapeuti, kteří jsou delegáty sociálních služeb, hostujícími anebo vysílanými do rodin, které postihl akutní problém... Ve svých zařízeních, v nichž pracují, aktivně nabízejí službu všem aktérům dění. Svoji službu vykonávají v důstojné atmosféře přiměřeně vybavených pracovišť. Zdůrazňuji, že na takovém pracovišti se pracuje v týmu.

Nu - a máme tady poslední část mého snu: specifické okruhy starostí a problémů v rodinách. Je jich dost, ale v mém snu se zvýraznily dvě skupiny. Tou první jsou rodiny, jejichž dítě nebo děti, byly odebrány rodičům a zařazeny do ústavu - od kojeneckého až po DD. V těchto zařízeních pobývají, chráněny Zákonem o sociálně-právní ochraně dětí - a pobývají zde, aniž by zmíněný zákon určoval povinnost takového zařízení aktivně podporovat jejich rodiny a udělat vše pro to, aby získalo ke spolupráci rodiče dítěte. V mém snu je to naopak: ústav má ordinaci, určenou pro spolupráci s rodinou dítěte. Ta prostřednictvím specifických metod a technik iniciuje korespondenční i přímou osobní spolupráci s rodinami dítěte - tak, že vymezuje algoritmy jeho návratu domů a zároveň ve spolupráci s místními úřady a s Institutem rodiny a rodičovství (do něhož rodiče takového dítěte povinně docházejí) realizuje kontakty rodičů a rodiny s dítětem v rámci ústavu a poté již po návratu dítěte domů. Pracuje zde rodinný terapeut a sociální pracovnice, vycvičená pro důstojné a laskavé vyjednávání s rodiči a s úřady v místě bydliště dítěte. V mém snu je povinnost ústavu aktivně podporovat rodiny dětí a vyhledávat kontakty s biologickým rodičem a rodinou dítěte stanovena zákonem...

Podobně se programu, který existuje a jmenuje se „Návrat domů“ v mém snu využívá i v uzavřených odděleních léčeben, v azylových zařízeních, či v penitenciárních a postpenitenciárních službách. Cílem je, aby aktéři programu měli jistotu v tom, kde se kdo z rodiny nachází a zda a jak je očekávají ony tři symboly domova - židle a postel a medvídek...

Do mého snu se hrnou ještě jiná témata, ale jednak na ně není čas a jednak si všechna nepamatuji. Vždyť je to jenom sen...

(předneseno 5. 6. 2001 v rámci konference „Bude 21. století obdobím renesance rodiny“ v Parlamentu ČR